

УДК 364:355.292

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-33>**Юрій БРИНДІКОВ,***orcid.org/0000-0002-5621-2112**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) bryndik@i.ua*

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ-УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

У публікації здійснено наголос на соціально-економічних проблемах, ріст яких збільшився у зв'язку з повномасштабною російсько-українською війною. Серед проблемних аспектів виокремлено соціально незахищені категорії осіб, до числа яких додалися військовослужбовці-учасники бойових дій.

Нами проаналізовано науковий доробок щодо заявленої проблеми, що дало змогу віднайти спільний знаменник соціальної роботи різних країн світу – захист осіб з вадами та хворобами, осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах. Окреслено соціальну роботу як професійну діяльність уповноважених органів, що забезпечують соціально-економічні складові життя громадян. Висвітлено функції та принципи, на яких базується соціальна робота з соціально вразливими категоріями населення.

У статті зазначено організації та установи, головним вектором діяльності яких є допомога соціально незахищеним верствам населення. Висвітлено зміст роботи територіальних центрів обслуговування пенсіонерів та самотніх громадян, окреслено напрямки роботи будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів, центрів професійної реабілітації інвалідів, центрів соціальної адаптації. Ми звернули увагу на ефективну роботу центрів соціальних служб, центрів соціально-психологічної допомоги, що адресована соціально незахищеним категоріям населення, комбатантам, зокрема. Вказано, що головна мета закладів та установ системи соціальних служб полягає в оперативному вирішенні проблемних питань клієнтів.

Публікація містить результати соціальної діагностики проблем військовослужбовців-учасників бойових дій, серед яких містяться наступні: житлово-побутові, психологічні проблеми; проблеми, пов'язані з тривалим перебуванням в зоні бойових дій, з проходженням військової служби.

Висвітлено дієвий терапевтичний інструментарій, що сприяє оптимізації реабілітації та ресоціалізації клієнтів (сугестивна терапія, когнітивна психотерапія, раціональна психотерапія, нарко-психотерапія, працетерапія, сімейна терапія тощо).

У висновках статті зауважено на необхідності залучення мультидисциплінарної команди фахівців соціальної сфери задля ефективного відновлення клієнтів. Здійснено наголос на обов'язковій активізації усіх складових системи соціальних служб із застосуванням діючих технологій соціальної роботи та виробленням нових з метою превенції та локалізації негативних явищ та процесів в житті комбатантів.

Ключові слова: *військовослужбовці-учасники бойових дій, соціальні проблеми, система соціальних служб, соціальна робота, реабілітація комбатантів.*

Yuriy BRYNDIKOV,*orcid.org/0000-0002-5621-2112**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of Department of Social Work and Social Pedagogy
Khmelnytskyi National University
(Khmelnytskyi, Ukraine) bryndik@i.ua*

SOCIAL WORK WITH MILITARY SERVANTS PARTICIPATING IN COMBAT OPERATIONS IN THE SYSTEM OF SOCIAL SERVICES

The publication emphasizes socio-economic problems, the growth of which increased in connection with the full-scale Russian-Ukrainian war. Among the problematic aspects, socially unprotected categories of persons are singled out, including military personnel participating in hostilities.

We have analyzed the scientific work on the stated problem, which made it possible to find a common denominator of social work of different countries – protection of persons with disabilities and diseases, persons in difficult life circumstances. Social work is outlined as a professional activity of authorized bodies that provide social and economic components of citizens' lives. The functions and principles on which social work with socially vulnerable categories of the population is based are highlighted.

The article mentions organizations and institutions whose main activity vector is assistance to socially vulnerable sections of the population. The content of the work of territorial centers for the service of pensioners and single citizens is highlighted, and the directions of the work of boarding houses for elderly and disabled citizens, centers for professional rehabilitation of the disabled, and centers for social adaptation are outlined. We paid attention to the effective work of social service centers, centers of social and psychological assistance, which are addressed to socially vulnerable categories of the population, particularly, combatants. It is indicated that the main goal of institutions and institutions of the system of social services is to solve problematic issues of clients promptly.

The publication contains the results of social diagnostics of the problems of servicemen participating in hostilities, which include the following: housing and psychological problems; problems associated with a long stay in a combat zone, with military service.

Effective therapeutic tools that contribute to optimizing the rehabilitation and resocialization of clients (suggestive therapy, cognitive psychotherapy, rational psychotherapy, narco-psychotherapy, occupational therapy, family therapy, etc.) are highlighted.

The article's conclusions note the necessity to involve a multidisciplinary team of specialists in the social sphere for the effective recovery of clients. Emphasis was placed on the mandatory activation of all components of the social services system with the use of existing technologies of social work and the development of new ones for the purpose of prevention and localization of negative phenomena and processes in the lives of combatants.

Key words: *servicemen participating in hostilities, social problems, the system of social services, social work, rehabilitation of combatants.*

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, розпочата російською федерацією, з метою порушення територіальної цілісності та суверенітету української держави, породила безліч суспільно-економічних проблем (зниження платоспроможності українців, різка суспільна стратифікація, девіантні поведінкові прояви, ріст злочинної діяльності, погіршення демографічної ситуації, бездіяльність / номінальна робота у сфері соціального захисту осіб, які становлять соціально незахищені категорії населення).

Сучасність охарактеризувалась зубожінням українців, присутністю чималої кількості проблемних аспектів у суспільно значущих галузях (медицина, освіта, культура). За останні десять років зросла кількість соціально незахищених категорій населення, зокрема, діти-сироти, люди похилого віку, матері-одиначки, алко- та наркозалежні особи, біженці, внутрішньо переміщені особи, люди з обмеженими функціональними можливостями. До вказаного переліку додалися військовослужбовці-учасники бойових дій та члени їх сімей. Проблеми з протезуванням, санаторно-курортним лікуванням, комплексною реабілітацією, соціально-професійною адаптацією та матеріальним забезпеченням створили передумови потрапляння комбатантів та членів їх сімей до категорії осіб, що потребують соціальної допомоги та підтримки. Такий стан речей став головною спонукою наших наукових розвідок щодо дієвого інструментарію соціальної роботи з окресленою категорією осіб.

Аналіз досліджень. Соціальний захист військовослужбовців, військовослужбовців-учасників бойових дій висвітлювався у наукових працях В. Алещенка, С. Крольова, О. Кокуна, В. Пашинського, І. Дацюка. У науковому доробку С. Хар-

ченка, Л. Вакуленка, І. Мисули розкрито шляхи соціальної реабілітації. Проблемні аспекти сімейного мікросередовища військовослужбовців-учасників бойових дій стали об'єктом дослідження О. Караман, Є. Потапчука, Ю. Бриндікова, Н. Олексюк, В. Турбан.

Мета статті полягає у висвітленні змісту, принципів, форм та методів соціальної роботи з військовослужбовцями-учасниками бойових дій в системі соціальних служб. Наші пошуки спрямовані на виявлення прогалин в соціальній сфері щодо досліджуваної категорії населення; висвітленні дієвого інструментарію, спрямованого на швидку реабілітацію та ресоціалізацію комбатантів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальна робота» має чимало трактувань в різних країнах світу. Так, у Великобританії з площини соціальної роботи вилучено роботу з молоддю та громадою. У Франції фахівці установ, що належать до юрисдикції Міністерства соціальних справ та національної солідарності, переймаються вирішенням освітніх проблем в якості експертів зі спеціальної освіти, працівників дитячих садків, дошкільних вчителів, фахівців медико-психологічної сфери. Здійснюється соціальна допомога сімейними консультантами, помічниками, соціальними аніматорами та асистентами соціальних служб (Бурлака, 2001; Лукашевич, 2007). США вирізняються високим рівнем державного соціального забезпечення, що включає допомогу громадянам щодо професійного навчання, субсидіарну допомогу соціально незахищеним верствам населення тощо. Органами державної влади США передбачено екстрені послуги задля виходу з критичного становища, інституціональне соціальне забезпечення як інструмент превенції потрапляння в СЖО.

Існує чимало країн (Данія, Фінляндія, Швеція), чия соціальна політика спрямована на забезпечення рівності громадян. У реалізації соціальної політики Німеччини, Італії, Франції, Швейцарії приймають участь державний, недержавний та неформальний сектори (Капська, Завацька, Грищенко, 2006).

Спільним знаменником в роботі фахівців соціальної сфери різних країн залишається захист осіб, які мають вади, хвороби, нерівні можливості, перебувають у складних життєвих ситуаціях (Бурлака, 2001).

У науковій літературі соціальну роботу визначено як професійну діяльність, спрямовану на оптимізацію умов життя окремих осіб та соціальних груп. Соціальна робота – вид професійної діяльності уповноважених органів, що надають державну та недержавну підтримку громадянам, забезпечуючи соціально-економічні складові їх життя. Соціальна робота характеризується відкритістю, адресністю, індивідуальним підходом, дотриманням прав і свобод клієнтів, комплексністю, конфіденційністю, дотриманням морально-етичних норм взаємодії з клієнтом.

Серед функцій соціальної роботи важливістю вирізняються наступні: діагностична, що спрямована на вивчення зовнішніх та внутрішніх факторів, їх аналіз та оцінку стану клієнта; прогностична, що полягає у проектуванні шляхів подолання проблемної ситуації; комунікативна – налагодження контакту з клієнтом. вироблення стратегії подальшої взаємодії з отримувачами послуг; правозахисна, що опирається в роботі з клієнтами на нормативно-правову базу; превентивна, спрямована на попередження негативних проявів у мікросередовищі особи, групи осіб, забезпечення гідного життя клієнта; психотерапевтична – коригування особистісних взаємин, соціальна реабілітація особи. Залучення суб'єктів соціального захисту до навчально-освітнього процесу задля повноцінної соціалізації клієнта відбувається через посередництво педагогічної функції. Економічна функція полягає в грошовій та пільговій допомозі, соціально-побутовому патронажі. Контроль щодо виконання рішень, програм використання коштів здійснюється завдяки контрольно-наглядовій функції. Організаційно-управлінська функція допомагає при організації соціальних служб в установах та організаціях. Забезпечення соціальною рекламою відбувається завдяки рекламно-пропагандистській функції, де поширюється ідея соціального захисту громадян. Варто згадати соціально-медичну функцію (формування здорового способу життя), науково-

дослідну (вивчення, аналіз нагальних соціальних проблем, пошук шляхів їх превенції або локалізації) (Шахрай, 2006).

Таким чином, соціальна робота регулює соціально-економічні взаємини особи та суспільства, сприяє в подоланні людьми проблем, що перешкоджають їх повноцінному життю. Завдяки соціальній роботі (консультації, інформаційно-просвітницька діяльність, соціально-економічна, соціально-педагогічна та соціально-психологічна допомога, обслуговування, догляд), особа отримує можливість виходу з кризової ситуації через посередництво кропіткої систематичної роботи кваліфікованих фахівців соціальної сфери. Необхідно зауважити, що соціальна робота здійснюється мультидисциплінарною командою фахівців закладів та установ, що складають систему соціальних служб, де врятований клієнт вважається успішним кінцевим результатом професійної діяльності.

В Україні існує чимало організацій та установ, головна увага яких націлена на допомогу соціально незахищеним верствам населення: Міністерство соціальної політики України, Міжнародна організація праці, Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ, місцеві та обласні управління / департаменти соціального захисту населення, громадські та благодійні організації (Семигіна, 2005; Іванова, Семигіна, 2023).

Уваги заслуговує робота територіальних центрів обслуговування пенсіонерів та самотніх громадян, де надаються послуги особам, які належать до соціально незахищених верств населення. Будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів покликані надавати медичну та соціально-побутову допомогу, що полягає в забезпеченні житлом, одягом, постільною білизною, харчуванням, лікувально-профілактичними заходами, оздоровчою роботою тощо. Центри професійної реабілітації інвалідів здійснюють заходи з підготовки осіб з обмеженими можливостями: перекваліфікація, професійна підготовка та орієнтація, працевлаштування (Про затвердження Типового положення, 2023). Дієвістю вирізняються Центри соціальної адаптації з врахуванням стану здоров'я клієнтів, їх вмінь та навиків. Потужна соціальна робота, адресована особам / групам осіб, військовослужбовцям-учасникам бойових дій, зокрема, реалізується професіоналами Центрів соціальних служб. ЦСС надають допомогу особам, які опинились у кризовій ситуації і не спроможні подолати її самотужки. Клієнти отримують консультації, харчування, притулок, стають учасниками реабілітаційних заходів. Подібний вектор діяль-

ності мають Центри соціально-психологічної допомоги, адже надають особам, які опинились у СЖО, соціально-психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-побутові та інформаційні послуги. Така діяльність приривидшує соціальне відновлення клієнтів (Центр соціально-психологічної допомоги, 2023).

Головна мета закладів та установ, що складають систему соціальних служб, полягає в оперативному вирішенні проблемних питань клієнтів. Професійні знання та вміння фахівців соціальної сфери передбачають стримане спілкування з клієнтом, попередження агресії, напруги. Взаємодія, в системі фахівець-клієнт супроводжується відкритістю, шаную до людини, здатністю до співпереживання, рефлексією тощо (Карпенко, 2011; Кияниця, Петрочко, 2017). Соціальна робота з військовослужбовцями-учасниками бойових дій передбачає застосування дієвих технологій задля виявлення та подолання соціальних проблем.

Опираючись на дані прикладних досліджень, проведених спільно з фахівцями Хмельницького міського Центру соціальних служб, можемо ствердно говорити про низку нагальних проблем, що присутні в житті комбатантів. Соціальна діагностика сприяла виявленню житлово-побутових, психологічних проблем; труднощів, пов'язаних з тривалим перебуванням в зоні бойових дій; проблем, пов'язаних з проходженням військової служби. Більшість клієнтів наголосила на покращенні житлових умов, як необхідній умові повноцінного життя. Робота здійснюється Державним фондом молодіжного житлового будівництва: військовослужбовцям-учасникам бойових дій та членам їх сімей надається переважне право на участь у загальнодержавних житлових програмах з отриманням пільгових молодіжних кредитів (Аналітична доповідь, 2015).

Учасники анкетування вказали на неналежні умови при проходженні військової служби в зоні бойових дій (недостатність медикаментів, низький рівень забезпечення технічними засобами ведення бою, бронезилетами тощо). Необхідно покращити показники санітарно-гігієнічного забезпечення та реабілітації військовиків. Вчасне втручання та допомога попереджатимуть формування посттравматичних стресових розладів у комбатантів.

Повноцінному життю військовиків заважають психологічні проблеми, зокрема, непорозуміння, що породжують сімейний конфлікт. Чимала кількість клієнтів скаржилась на погане самопочуття, психічну напругу, що з'являється через постійне бажання контролювати і стежити за всім, що від-

бувається. Комбатанти вказували на роздратування та агресивність, що з'являються при комунікації з оточенням (сім'я, керівництво).

Проблеми військовиків наступного гатунку:

- функціонально-психологічні, супроводжуються невротичними та психосоматичними захворюваннями, психічними розладами;
- функціонально-фізіологічні – полягають у негативних фізіологічних станах осіб;
- житлово-побутові – відсутність житла або належних умов проживання;
- колективно-групові – конфлікти, психологічна несумісність.

Складність проблем, що призводять до потрапляння військовослужбовців-учасників бойових дій в складні життєві ситуації, вимагає застосування ефективних технологій соціальної роботи. Варто звернути увагу на соціальну реабілітацію, що характеризується комплексністю та системністю. Здійснює вплив на клієнтів через посередництво корекційно-терапевтичного інструментарію.

Дієвістю вирізняється сугестивна терапія, головним вектором якої є зменшення агресії, напруги, тривоги. Шляхом сугестивної терапії фахівці впливають на психіку військовиків через навіювання в стані неспання або гіпнотичного сну (аутогенне тренування, саморегуляція). В такий спосіб коригується функціональний стан клієнта при виявах емоційної напруги, поганого настрою або сну.

Уваги заслуговує когнітивна психотерапія, що посилює розуміння проблем, їх детермінант, наслідків та шляхів подолання. Взаємодія спеціаліста та клієнта передбачає активну участь останнього задля власного порятунку. Когнітивна терапія допомагає подолати депресивний стан, соціальні фобії, obsesивно-компульсивні розлади, посттравматичні стресові розлади.

Раціональна психотерапія, що базується на аргументації та логічному мисленні, допомагає клієнту зробити вірні висновки та змінити колишнє ставлення до травмувальної події. Фахівці звертаються до свідомості військовослужбовця шляхом бесіди. Ефективним інструментом вважається думка командира, побратима, лікаря, оскільки сприяє відволіканню від проблеми або її вирішенню (Манілов, 2015).

Під час соціально-психологічної реабілітації комбатантів використовується гештальт-терапія, адже завдяки їй відбувається відновлення взаємозв'язку клієнта з собою та суспільством. В гештальт-терапії увага приділяється роботі з процесами, що зароджуються у військовика під

час сеансу, оскільки усвідомлення останніми цих процесів сприяє швидкому вирішенню проблем.

Спеціалісти соціальної галузі виокремлюють нарко-психотерапію, яка уособлює поєднання вербального навіювання з неповним наркозом, викликаним медичними препаратами. Така терапевтична робота сприяє зупинці психічних розладів пацієнтів через посередництво медикаментозного втручання.

Збереження високої працездатності, коригування психофізіологічного стану комбатантів, підвищення їх психічної активності, функціональності відбувається завдяки фізичній реабілітації (вправи на антиципацію, релаксідеомоторне тренування, ідеомоторні вправи).

Працетерапія вважається ефективним інструментом комплексної соціальної реабілітації, що передбачає залучення військовиків з психологічними проблемами до неважкої праці. Даний метод оптимізує, пришвидшує соціальну адаптацію клієнта. Активна м'язова діяльність усуває стреси та психоемоційну напругу.

Фахівці стверджують, що арт-терапія сприяє зміні психотравмальної ситуації завдяки коригувальному впливу мистецтва на клієнта. Арт-терапія коригує тривогу та агресію, допомагає комбатанту відчувати радість, гідність, оптимізує процес вербалізації гарних та поганих переживань при взаємодії з оточенням (Бриндіков, 2017).

Реабілітологи вказують на ефективність каністерапії, адже собаки засвідчили високий результат при лікуванні (собака гріє хворе місце і знижує

гостроту болю), діагностиці хвороб (собаки відчують епілептичні напади, критичне зниження рівня цукру в крові), реабілітації хворих (прогулянки, ігри з собаками пришвидшують одужання клієнтів).

Вагоме значення в реабілітаційному процесі відіграє сімейна психотерапія, що базується на принципах поваги до сім'ї комбатанта, поінформованості членів сім'ї щодо психологічних наслідків виконання професійних обов'язків в зоні бойових дій; втручання у сімейні стосунки з метою подолання складних життєвих обставин. Програвання проблемних аспектів, пошук альтернатив їх подолання, вироблення правил поведінки членів сім'ї, визначення головних сімейних цілей відбувається завдяки сімейній психотерапії.

Висновки. Науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників соціальної сфери дарує можливість розуміння соціальної роботи як прикладної діяльності, зміст якої полягає в підтримці та допомозі соціально незахищеним верствам населення, до яких за останні роки додалися військовослужбовці-учасники бойових дій. Останні охарактеризувались низкою соціальних проблем, що потребують залучення мультидисциплінарної команди фахівців. Необхідна активізація усіх складових системи соціальних служб з обов'язковим використанням діючих технологій соціальної роботи та вироблення нових. Оптимізація даного процесу попереджатиме потрапляння комбатантів в СЖО, а в разі необхідності пришвидшуватиме локалізацію негативних процесів та явищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична доповідь до Щорічного Положення Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». К. : НІСД, 2015. 684 с.
2. Бриндіков Ю. Л. Потенціал арт-терапії в організації реабілітаційної діяльності з комбатантами. *Modern methods, innovation and operational experience in the field of psychology and pedagogics : International research and practice conference*. Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. С. 175–178.
3. Введення у соціальну роботу. Навчальний посібник. Київ : Фенікс, 2001. 288 с.
4. Вступ до соціальної роботи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Т. В. Семигіної. І. І. Миговича. Київ : Академвидав, 2005. 304 с.
5. Капська А. Й., Завацька Л. М., Грищенко С. В. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах. Навчальний посібник. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 248 с.
6. Карпенко О. Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота». Навчально-методичний посібник. К. : Видавничий Дім «Слово», 2011. 248 с.
7. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.
8. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика) : Навчальний посібник. Київ : ІПК ДСЗУ, 2007. 341 с.
9. Манілов І. Ф. Психотерапевтична конфронтаційна сугестія : базові положення. Актуальні проблеми психології. Консультативна психологія і психотерапія: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2015. С. 170–185.
10. Олена Іванова, Тетяна Семигіна. Система соціального обслуговування та соціальних служб в Україні. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149244442.pdf> (дата звернення: 30.07.2023).
11. Про затвердження Типового положення про центр професійної реабілітації інвалідів : Наказ Міністерства соціальної політики України від 06.04.2015 р. № 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0425-15#Text> (дата звернення: 27.07.2023).

12. Центр соціально-психологічної допомоги. Веб-сайт Департаменту соціального захисту населення Запорізької облдержадміністрації. URL: <https://dszn-zoda.gov.ua/content/центр-соціально-психологічної-допомоги> (дата звернення: 25.07.2023).

13. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

REFERENCES

1. Analitichna dopovid do Shchorichnoho Polozhennia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi». [Analytical report to the Annual Statement of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On the internal and external situation of Ukraine in 2015»]. K.: NISD, 2015. 684 p. [in Ukrainian].

2. Bryndikov Yu. L. (2017) Potentsial art-terapii v orhanizatsii reabilitatsiinoi diialnosti z kombatantamy [The potential of art therapy in the organization of rehabilitation activities with combatants]. Modern methods, innovation and operational experience in the field of psychology and pedagogics : International research and practice conference – Modern methods, innovation and operational experience in the field of psychology and pedagogics : International research and practice conference. Lublin : Izdevnieeba «Baltija Publishing», 175–178. [in Ukrainian].

3. Vvedennia u sotsialnu robotu [Introduction to social work]. Navchalnyi posibnyk – Tutorial. Kyiv: Phoenix, 2001. 288 p. [in Ukrainian].

4. Vstup do sotsialnoi roboty [Introduction to social work]. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshcheykh navchalnykh zakladiv – Study guide for students of higher educational institutions. For ed. T. Semigina. I. Mygovycha. Kyiv: Akademydav, 2005. 304 p. [in Ukrainian].

5. Kapska A. Y., Zavatska L. M., Hryshchenko S. V. (2011) Tekhnologii sotsialnoi roboty v zarubizhnykh krainakh. [Technologies of social work in foreign countries]. Navchalnyi posibnyk. Vyd. 2-he, pererobl. i dopov – Tutorial. 2nd edition, revised and supplemented. Kyiv, 248 p. [in Ukrainian].

6. Karpenko O. H. (2011) Vstup do spetsialnosti «Sotsialna robota». [Introduction to the «Social Work» specialty]. Navchalno-metodychnyi posibnyk – Educational and methodological manual. Kyiv, 248 p. [in Ukrainian].

7. Kyianytsia Z. P., Petrochko Zh. V. (2017) Sotsialna robota z vrazlyvymy simiami ta ditmy. [Social work with vulnerable families and children]. Posib. u 2-kh ch.; Ch. I. Suchasni oriientyry ta kliuchovi tekhnologii – manual in 2 parts; P. I. Modern landmarks and key technologies. Kyiv, 256 p. [in Ukrainian].

8. Lukashevych M. P., Semyhina T. V. (2007) Sotsialna robota (teoriia i praktyka). [Social work (theory and practice)]. Navchalnyi posibnyk – Tutorial. Kyiv, 341 p. [in Ukrainian].

9. Manilov I. F. (2015) Psykhoterapevtychna konfrontatsiina suhestiia : bazovi polozhennia. [Psychotherapeutic confrontational suggestion: basic provisions]. Aktualni problemy psykholohii. Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy – Actual problems of psychology. Counseling psychology and psychotherapy: a collection of scientific works of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, 170–185. [in Ukrainian].

10. Olena Ivanova, Tetiana Semyhina. Systema sotsialnoho obsluhovuvannia ta sotsialnykh sluzhb v Ukraini. [System of social service and social services in Ukraine]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149244442.pdf> [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro tsentr profesiinoi reabilitatsii invalidiv. [On approving the Model Regulation on the Center for Professional Rehabilitation of the Disabled]. Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine dated April 6, 2015 No. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0425-15#Text>

12. Tsentr sotsialno-psykholohichnoi dopomohy. Центр соціально-психологічної допомоги. [Center for social and psychological assistance]. URL: <https://dszn-zoda.gov.ua/content/центр-соціально-психологічної-допомоги>

13. Shakhrai V. M. (2006) Tekhnologii sotsialnoi roboty [Technologies of social work] Navchalnyi posibnyk – Tutorial. Kyiv: Center for Educational Literature, 2006. 464 p. [in Ukrainian].